

OMÓWIENIA I RECENZJE

Robert Stępień, *Archiwa narodowe w Wielkiej Brytanii. Współczesna organizacja, zasób i działalność*, ISBN: 978-83-227-9809-6, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2024, ss. 335

Co o państwie mówi sposób, w jaki dba ono o swoją pamięć? W działalności archiwalnej jak w soczewce skupia się jego podejście do relacji z obywatelami, stosunek do dziedzictwa kulturowego, szacunek do przeszłości oraz poszanowanie prawdy. Dlatego też archiwa są – choć niekiedy powinniśmy powiedzieć, że powinny być – miejscami, w których krystalizują się wartości konstruktywne dla państwa: transparentność, rzetelność, otwartość na obiektywną refleksję nad przeszłością oraz partycypacyjne zarządzanie informacją publiczną. Wydana w 2024 r. publikacja Roberta Stępnia *Archiwa narodowe w Wielkiej Brytanii. Współczesna organizacja, zasób i działalność* rzuca światło na niezwykle interesujący model brytyjski, gdzie archiwa od wielu dekad nie są jedynie przechowawcami dokumentacji, lecz aktywnymi uczestnikami życia społecznego, angażującymi się w edukowanie obywateli oraz cyfryzację.

Zagadnienie archiwistki brytyjskiej dotychczas z rzadka pojawiało się w polskiej literaturze naukowej. Do najważniejszych prac zaliczymy teksty sprawozdawcze z wyjazdów do Zjednoczonego Królestwa (szczególnie do londyńskiego Public Record Office) autorstwa m.in. Stanisława Nawrockiego, Danuty Rockiej, Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego, Mariana Dauksza oraz Magdaleny Hułas¹. Teksty te, choć jako pierwsze wprowadzały informacje o tamtejszych archiwach do polskiego obiegu naukowego, traktowały jedynie o kwestiach podstawowych. Publikacja Stępnia w istotny sposób wypełnia więc dotkliwą lukę w polskim pi-

¹ S. Nawrocki, *Organizacja i problemy służby archiwalnej w Wielkiej Brytanii*, „Archeion” 1960, t. 32, s. 115–132; D. Rocka, *Z pobytu w archiwach Wielkiej Brytanii*, ibidem, 1993, t. 92, s. 199–201; S.K. Kuczyński, *Muzeum Historyczne w Public Record Office w Londynie*, ibidem, 1968, t. 50, s. 205–213; M. Hułas, *Kilka uwag na temat Public Record Office*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Woj-ska” 1988, t. 1, s. 118–127.

śmiennictwie i jako pierwsza w tak kompleksowy sposób analizuje nie tylko funkcjonowanie zawartych w tytule archiwów narodowych Wielkiej Brytanii, ale także szerzej informuje m.in. o tamtejszej sieci archiwów oraz prawie archiwalnym. Co więcej, wybrana przez autora tematyka nie doczekała się dotąd opracowania monograficznego w literaturze światowej, tym bardziej na szczególne podkreślenie zasługuje pionierski w ujęciu globalnym charakter prezentowanych badań.

Przedmiotem przedstawionej do recenzji publikacji jest organizacja oraz działalność trzech archiwów narodowych: Anglii i Walii (The National Archives), Szkocji (National Records of Scotland) oraz Irlandii Północnej (Public Record Office of Northern Ireland). Wyraźną intencją autora było nie tylko dostarczenie informacji o drodze dziejowej wybranych instytucji, ich zasobie oraz funkcjonowaniu. Stępień chciał przygotować także pomoc informacyjną dla osób podejmujących badania archiwalne w wybranych jednostkach organizacyjnych (s. 12) oraz przybliżyć – jako wzór do naśladowania – realizowane w nich projekty archiwalne i przyjmowane rozwiązania (s. 13).

Omawiana praca składa się z 6 rozdziałów, została opatrzona wprowadzeniem, zakończeniem, bibliografią, spisem załączonych ilustracji, wykresów i tabel oraz wykorzystanych ważniejszych skrótów i terminów. Zastosowano jasny i dobrze przemyślany układ problemowy (w ramach podrozdziałów często także geograficzny, co również wpływa pozytywnie na odbiór), wychodząc od omówienia drogi rozwoju wybranych instytucji, poprzez ich stan prawny i współczesną organizację, do gromadzenia, przechowywania i udostępniania zasobu oraz towarzyszących realizowaniu tych funkcji narzędzi teleinformatycznych. Na końcu tomu zamieszczono również krótkie streszczenie w języku angielskim (s. 333–335), które – choć spełnia podstawowe zadanie informacyjne – pozostawi u zagranicznego czytelnika niedosyt. Biorąc pod uwagę przedmiot i kompleksowy charakter badań oraz fakt, że w literaturze anglojęzycznej brak dotąd równie wyczerpującego opracowania tego zagadnienia, publikacja bez wątpienia zasługuje na pełne tłumaczenie na język angielski. Taki przekład nie tylko znacząco poszerzyłby grono odbiorców, lecz także wypełnił zauważalną lukę w międzynarodowej bibliografii archiwalnej.

W pierwszym rozdziale omówiono proces kształtowania się współczesnej sieci archiwów władz centralnych i lokalnych w Wielkiej Brytanii, rozpoczynając narrację w pierwszych latach XVIII w., co choć zdecydowanie odbiega zakresem chronologicznym od zapisanej w tytule publikacji „współczesności”, to jest w pełni uzasadnione. Pozwoliło bowiem prześledzić instytucjonalną ewolucję, która do-

prowadziła do powstania współczesnej struktury archiwów narodowych. Za uzasadnione należy także uznać rozważania nad genezą i rozwojem sieci archiwów władz lokalnych, głównie hrabstw, miast oraz gmin miejskich. Podrozdziały te umożliwiły dokonanie pewnego rodzaju generalizacji w zakresie relacji pomiędzy poszczególnymi służbami archiwalnymi oraz synergicznej na Wyspach Brytyjskich współpracy archiwów z bibliotekami oraz muzeami.

Rozdział drugi dotyczy podstaw prawnych działalności archiwalnej w Wielkiej Brytanii. Punkt wyjścia stanowi wprowadzenie do problematyki brytyjskiego prawa archiwalnego, kolejne podrozdziały poświęcono na omówienie stanu prawnego kolejno w Anglii i Walii, Szkocji oraz Irlandii Północnej, następnie (już wspólnie) władz lokalnych. Odrębnie potraktowano ustawodawstwo w zakresie prawa do informacji i ochrony danych osobowych. Warto zaznaczyć, że przedmiotem rozważań został nie tylko aktualny stan prawny, ale także akty uchylone lub znacznie zmodyfikowane na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci. W tej części Stępień wykazał się solidnym warsztatem administratywistycznym i znakomitą orientacją w niezwykle złożonym i wielowarstwowym systemie prawnym Zjednoczonego Królestwa. Docenić należy także umiejętność jasnego i precyzyjnego przedstawienia zagadnień prawnych, które w polskiej literaturze archiwalnej rzadko bywają tak pogłębione.

Trzeci rozdział poświęcono na omówienie struktury organizacyjnej oraz zarządczej w wybranych archiwach narodowych. W pierwszej kolejności przedstawiono kierownictwo najwyższego szczebla – dyrektorów (w dwóch przypadkach dyrektorów generalnych) będących jednocześnie kustoszami (*keepers*), co istotnie wpłynęło na zadania tych urzędników. Następnie przybliżono organy wykonawcze, doradcze oraz nadzorcze funkcjonujące przy każdym z archiwów oraz struktury organizacyjne instytucji wraz z przedstawieniem kompetencji merytorycznych poszczególnych komórek. Narracja została wzbogacona o schematy organizacyjne. Rozdział wieńczy rozważania na temat wysokiej pozycji archiwów w strukturze administracji publicznej – dwa (angielskie i szkockie) mają status departamentów pozaministerialnych, północnoirlandzkie – wydziału będącego w strukturze organizacyjnej urzędu ministerialnego.

W czwartym rozdziale umieszczono rozważania na temat problemów związanych z gromadzeniem i przechowywaniem zasobu. Znalazły się tu szczegółowe informacje na temat budownictwa archiwalnego (wraz z autorskim materiałem ikonograficznym), polityki gromadzenia materiałów archiwalnych oraz procedur dotyczących przejmowania archiwaliów. Rozdział kończy charakterystyka zasobu

archiwów narodowych oraz innych archiwów brytyjskich – władz lokalnych, parlamentu Wielkiej Brytanii, przedsiębiorstw prywatnych, uniwersytetów (szczególnie tych najsłynniejszych w Cambridge i Oksfordzie), kościołów, związków i wspólnot wyznaniowych, archiwów audiowizualnych i społecznych. Ostatnia część, choć w istocie nieco odbiega od tematu przewodniego i zaburza narrację poświęconą *stricte* archiwom narodowym, dobrze obrazuje zróżnicowanie brytyjskiego krajobrazu archiwalnego oraz podkreśla rolę The National Archives, National Records of Scotland oraz Public Record Office of Northern Ireland jako instytucji przechowujących głównie zasób publicznych jednostek centralnych. Omawiany podrozdział ma ponadto wysoki walor informacyjny dla badaczy historii Wielkiej Brytanii.

Zdaje się, że rozdział piąty – obok szóstego – będzie najbardziej użyteczny pod względem praktycznym i najszerzej wykorzystywany przez osoby planujące kwerendy archiwalne w Wielkiej Brytanii. Przedstawiono w nim zasady korzystania z czytelni naukowych. Autor podzielił się tu szczegółowymi wytycznymi i własnymi doświadczeniami z wizyt w omawianych placówkach. Następnie wskazał, jakie są tendencje w udostępnianiu brytyjskiego zasobu archiwalnego, zarysował profile i zainteresowania badawcze użytkowników, uzupełniając całość imponującą syntezą rozlicznych danych natury statystycznej. Znamienne jest, że brytyjskie archiwa dysponują takimi informacjami, doskonale więc znają swoich użytkowników i ich preferencje, co pozwala profilować podejmowane przedsięwzięcia, dostosowując komunikaty i działania do potrzeb odbiorców. W rozdziale znalazło się także miejsce na zapoznanie czytelników z genezą i systematyką stosowanych pomocy archiwalnych i wreszcie – działaniami ukierunkowanymi na edukację i popularyzację. W tym zakresie brytyjskie archiwa mogą pochwalić się niezwykle rozbudowaną aktywnością i bardzo szerokim gronem odbiorców (w niektórych latach opiewającym na łączną liczbę ponad 20 tys. osób). Z całą pewnością sprzyjają temu nie tylko potencjał edukatorów, ale także świetne zaplecze techniczne oraz przestrzeń przeznaczona na działania dydaktyczne i wystawiennicze, dorównująca najnowocześniejszemu salom szkolnym i muzealnym.

Książkę wieńczy rozdział szósty, o równie wysokiej wartości praktycznej, co poprzedni. Dotyczy bowiem systemów informatycznych wspomagających działalność brytyjskich archiwów narodowych, szczególnie wykorzystywanego w archiwum londyńskim systemu „Discovery”. Wrażenie robią nie tylko jego możliwości, ale przede wszystkim długa i intensywna droga unowocześniania działalności The National Archives. W części tej znalazły się wskazówki na temat wyszukiwa-

nia danych, tak cenne dla użytkowników rozpoczynających swoją przygodę z angielskim systemem informacji archiwalnej. Kolejne fragmenty poświęcono systemom teleinformatycznym dedykowanym gromadzeniu materiałów archiwalnych w postaci elektronicznej (co warto podkreślić, pierwsze narzędzia uruchomiono już w 2003 r.). Ostatni podrozdział dotyczy archiwizacji Webu, czyli obszaru, w którym Polska nadal wypracowuje (?) swoje rozwiązania. Być może warto pójść za przykładem brytyjskim, gdzie archiwa narodowe zajmują się archiwizacją głównie witryn prowadzonych przez te instytucje rządowe i organy władzy publicznej, które zobowiązane są do przekazywania im materiałów archiwalnych.

Publikacja została oparta na bardzo szerokiej bazie źródłowej, co zasługuje na szczególne podkreślenie. Rozległy zakres kwerendy archiwalnej ilustrują materiały zebrane przez autora w 4 archiwach brytyjskich. Ponadto analizie poddano 17 źródeł drukowanych, 70 norm prawnych oraz 9 norm i standardów, co świadczy o dogłębnym rozpoznaniu formalno-prawnego kontekstu funkcjonowania wybranych instytucji. Punkt odniesienia w rozważaniach natury terminologicznej stanowiło 9 słowników i encyklopedii, które zacytowano w pracy. Jeszcze bardziej imponująco prezentuje się bibliografia wykorzystanych opracowań oraz materiałów internetowych. Lista opiewa bowiem na łączną liczbę ponad 650 pozycji, co bezsprzecznie wskazuje na solidny, rzetelny i bardzo rozbudowany przegląd literatury przedmiotu, ale także na umiejętność krytycznego opracowania tak rozbudowanego materiału źródłowego. Godny uznania jest również fakt, że Stępień sam wywoływał źródła do swoich badań – w drodze dostępu do informacji publicznej oraz prowadząc korespondencję z pracownikami archiwów i władz miejskich.

Bez żadnych wątpliwości należy stwierdzić, że otrzymaliśmy wartościowe, rzetelne i kompletne opracowanie dotyczące brytyjskich archiwów narodowych, które wyznaczy standard badań o podobnym profilu. Publikacja z pewnością zainteresuje szerokie grono odbiorców, nie tylko zarządców dokumentacji i archiwistów, ale także historyków (potencjalnie z wielu krajów, co prowadzi do powtórzenia postulatu o translacji na język angielski). Opracowanie będzie także przydatne na innych płaszczyznach. Po pierwsze – ułatwi prowadzenie badań naukowych w archiwach brytyjskich. Wspominając swoje pierwsze doświadczenia w The National Archives w Londynie, będąc zmuszonym samodzielnie rozpoznawać logikę systemu informacji archiwalnej oraz strukturę zasobu, jestem pewien, że dysponowanie recenzowaną publikacją zdecydowanie ułatwiłoby cały

proces. Po drugie – rozwiązania brytyjskie powinny w wielu aspektach stanowić wzór do naśladowania w polskich archiwach.

Praca udziela przekonującej odpowiedzi na pytanie postawione w pierwszym zdaniu: „Co o państwie mówi sposób, w jaki dba ono o swoją pamięć?”. Z wyłożonej przez Stępnia argumentacji wynika, iż w przypadku Wielkiej Brytanii troska o dziedzictwo kulturowe nie jest jedynie deklaracją, lecz wieloletnią i ugruntowaną praktyką systemową, świadczącą o dojrzałym stosunku kraju do jego dorobku dokumentacyjnego i refleksji historycznej.

Marcin Smoczyński

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu / Nicolaus Copernicus University in Toruń (Poland)
marsmo@umk.pl, ORCID 0000-0002-4111-0201